

ГЕНЕЗА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ

УДК 349.2

Вступ. Одним зі способів захисту порушених прав, у тому числі й у трудовому праві, є відшкодування моральної шкоди. Цей інститут завжди «привертав» увагу дослідників і породжував низку дискусій. Протягом значного періоду часу погляди на нього різнилися; неодноразово висловлювалася думка про те, чи має він право на існування як такий (особливо у радянські часи).

Зауважимо, що процес виокремлення моральної шкоди в особний інститут у законодавстві зарубіжних країн також проходив не одразу – наковці наголошували на необхідності перевірки його в теорії, а юристи – на практиці. Втім, наразі ця проблема себе вичерпала: іноземні суди присуджують значні кошти потерпілим в якості компенсації, а у відповідних нормативно-правових актах абсолютної більшості держав закріплено поняття моральної шкоди, її критерії, умови відшкодування, а також процедура визначення її розміру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню еволюції розвитку інституту моральної шкоди присвятили окремі розділи у своїх дисертаційних дослідженнях такі вчені як І.М. Забара, О.С. Онищенко, О.П. Сорока.

І.М. Забара визначив основні етапи розвитку інституту моральної (немайнової) шкоди в країнах романо-германської та англо-американської правових систем та прийшов до висновку, що, не зважаючи на їх належність до різних систем деліктів, підходить до розуміння цього інституту як одного із способів захисту порушених прав особи не різняться [1].

О.С. Онищенко виділяє два історичні періоди розвитку цього інституту в деліктних зобов'язаннях в цивільному законодавстві України: 1) X ст. – початок XX ст., тобто від його закріплення у нормах звичаєвого права до впливу на нього законодавства

московської держави; 2) другий період автор умовно поділяє на дорядянський етап, коли існування цього інституту не визнавалося; радянський – коли заперечувалася наявність у радянського громадянина моральних страждань; та пострадянський етап, коли Україна вже як незалежна суверенна республіка створила же власне законодавство, у тому числі врегулювавши й це питання [2].

О.П. Сорока досліджувала становлення й розвиток інституту відшкодування моральної шкоди, заподіяної унаслідок нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань. Вона прослідкувала еволюцію цього інституту починаючи з часів Київської Русі і закінчуючи сучасним законодавством та окремо зупинилася на його регламентації в нормативно-правових актах, які стосуються сфери її дослідження [3].

Втім, проблема еволюції цього інституту саме в трудовому праві розкрита не була.

Тому **метою** нашої статті є дослідження етапів становлення інституту моральної шкоди на території України у рамках трудових відносин.

Виклад основного матеріалу. Інститут відшкодування моральної шкоди має давнє і глибоке коріння. Так, вже у Законах XII таблиць (збірник законів, який був кодифікацією римського цивільного права) вже містилося таке поняття як особиста образа (*injuria*), під якою розумілася будь-яка завдана потерпілому моральна шкода, тобто правопорушення, вчинене проти особистих немайнових прав особистості. Поняття *injuria* в римському праві охоплювало делікти тільки у вигляді саме особистої образи потерпілого, за яку, наприклад, передбачався штраф у розмірі 25 асів. Поняття *injuria* також включало й такі делікти, які своїм наслідком мали наприклад, членушкодження. Згодом, жорстка система штрафів за *injuria*, перш за все з причини девальвації аса, була визнана такою, що не відповідала духові часу. Тому розмір стягнень за *injuria* визначався на розсуд претора або потерпілого. Претор дозволяє самим оцінювати *injuria*, і суддя присуджує таку суму, на яку була оцінена кривда, або меншу, згідно зі своїм розсудом. Преторська практика істотно розширила обсяг делік-

тів, охоплених поняттям *injuria*. *Injuria* вважалася тяжкою за діями, якщо хтось, наприклад, був кимось поранений, висічений або побитий палицями, або з урахуванням місця завдання образи (у театрі, на площі); тяжкою вважалася також *injuria*, завдана магістрату, чи кривда, завдана сенатору простою людиною, тобто людиною низького походження [4, с. 191 – 192].

Як бачимо, зародження інституту моральної шкоди відбулося саме у римському праві. Втім, і на теренах тогочасної України можна знайти нормативні акти, я яких вже містилося це поняття. Дійсно, серед джерел права Київської Русі центральне місце займає Руська Правда, в якій вже був передбачений поділ на галузі та підгалузі, в тому числі виокремлювалось і зобов'язальне право, яке було достатньо розвинутим. У рамках нашого дослідження як приклад можемо навести ст. 14 цього документа «Якщо хтось вдарить мечем, вийнявши його, або руків'ям, тоді сплачує 12 гривень збитків за образу» [5]. Отже, правники того періоду вже оперували такими термінами як «образа» або «кривда», під якими розумілися моральні страждання особи, яка постраждала від неправомірних діянь.

До того ж, Руська Правда визнавала образу честі лише справою, а не словом, і тому правопорушення подібного виду, за внутрішнім складом зливалися з правопорушеннями проти здоров'я. Розбіжності між тими і іншими встановлювались набагато більшою караністю діянь, які не відповідали величині завданої шкоди. Наприклад, удар рукояткою меча наносив набагато менше шкоди, аніж тяжка рана мечем. Між тим, за діяння першого роду передбачався штраф вчетверо більший (12 гривень), ніж за друге (три гривні). Практично таке ж значення мав і високий штраф за удар батогом, жердиною, тупою стороною меча (12 гривень), виривання бороди чи вусів (12 гривень) як символу мужності [2, с. 34].

Від середини XIV ст. до середини XVI ст. українські землі перебували у складі Великого князівства Литовського. У другій половині XV ст. у правовій системі держави відбуваються кодифікації чинних норм, з'являються збірники законів (кодекси): Судебник Казимира IV 1468 року, Литовська метрика, статuti (Ли-

товські статuti, або статuti Великого князівства Литовського). Зауважимо, що цивільне право було досить розвинутим для того часу, зокрема, існувало і поняття моральної шкоди. Так, під шкодою розумілася винагорода потерпілому за нанесені збитки, «наклад» – відшкодування судових витрат, «головщина» – відшкодування родичам загиблого, «нав'язка» – компенсація потерпілому за образу честі, «гвалт» – штраф потерпілому за насильницькі дії проти нього [6, с. 76].

На початку VIII століття на території Лівобережної України, яка перебувала у складі Російської імперії, діяли норми феодално-кріпосницького права, які знайшли своє відображення у збірнику під назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року (далі – Права). У цьому нормативно-правовому акті зобов'язання із завдання шкоди окремо не виділяються; натомість норми, що встановлюють обов'язок відшкодувати завдану шкоду, можна знайти у главах, присвячених різного роду злочинам (гл. 20, 21, 22). Зокрема, встановлювались такі види майнових покарань, які стягувались на користь потерпілого: плата «за голову»; плата за каліцтво, побої, рани; плата за безчестя; відшкодування завданої протиправним діянням шкоди [7].

У 1807 році група науковців під керівництвом Ф. Давидовича здійснила кодифікацію цивільно-правових норм Чернігівської й Полтавської губерній, що мало своїм результатом публікацію збірника під назвою «Зібрання малоросійських прав» або «Зібрання цивільних законів, чинних у Малоросії». У цьому нормативному акті, між іншим, був передбачений штраф за нанесення тілесних ушкоджень, спричинення болю, каліцтва, ображену гідність. Дійсно, якщо хто-небудь звинуватить іншого без достатніх на те підстав, і ця особа буде незаконно взята під варту, через що зазнає безчестя і збитків, то такого «несправедливого скаржника» потрібно відразу ж віддати під суд, і стягнути з нього відшкодування за збитки, яких зазнав безневинний при взятті його під варту, а також відшкодувати шкоду, яка була завдана бездоглядному господарству потерпілого. Якщо ж суд з якої-небудь причини не винесе належного рішення в такій справі і не присудить відповідної компенсації, то вже він сам повинен відшкодувати потерпілому всі збитки, яких той зазнав [8, с. 146].

Відповідно до цивільного уложення Австрійської імперії 1811 року, яке діяло в Галичині і на Буковині, особа, яка заподіяла тілесні ушкодження, відшкодовує витрати на лікування, втрачений, у тому числі майбутній (у разі подальшої непрацездатності потерпілого), заробіток потерпілого та сплачує на його вимогу грошову компенсацію за фізичні і моральні страждання.

Залежно від об'єкта посягання укладачі Уложення виділяли шкоду, заподіяну внаслідок: 1) тілесних пошкоджень; 2) позбавлення волі; 3) образи (кривди); 4) пошкодження або знищення майна.

Аналіз австрійської доктрини цивільного права дозволив встановити, що для виникнення зобов'язання з заподіяння шкоди необхідна була наявність трьох умов: повинна була наступити шкода певній особі (потерпілому); повинен був настати факт (подія), з яким закон пов'язував обов'язок відшкодування шкоди відповідальною особою; повинен був існувати причинно-наслідковий зв'язок між заподіяною шкодою та фактом. За Цивільним Уложенням виокремлювалося два види шкоди: майнова шкода і особиста кривда (§ 1293). Відшкодування шкоди полягало передусім в поверненні до такого стану, який існував до її заподіяння, а якщо це не було можливо – в грошовому відшкодуванні (§ 1323) [9, с. 15].

У 1832 році побачило світ перше видання «Зведення законів Російської імперії», том Х якого регламентував питання цивільного права загалом й інститут відшкодування моральної шкоди зокрема. Так, згідно ст. 667 цього нормативного акту винний в заподіянні особистій образі або наруги повинен, за вимогою потерпілого, виплатити йому грошову суму від одного до 50 рублів залежно від матеріального стану та звання останнього. Позов про сплату грошового відшкодування не може бути поєднаний з вимогою про покарання винного за кривду (ст. 668). Якщо ж внаслідок особистої образи особі була завдана шкода її майну, то винний повинен відшкодувати ці збитки у розмірі, визначеному судом (ст. 670) [10, с. 72].

На межі XIX – XX ст. ст. у Російській імперії, куди входила і частина українських земель, виникла потреба у кодифікації ци-

вільного законодавства, результатом якого стало видання Цивільного уложення 1905 року. За ст. 2625 цього акту, винний у заподіянні образи чи поширенні неправдивої інформації, яка принижує честь особи, зобов'язаний відшкодувати потерпілому завдані йому збитки. Особа, яка не знала про помилковість повідомлених ним даних, не несе відповідальності за шкоду, якщо той, хто зробив або отримав повідомлення, мали достатньо підстав ним цікавитися.

У разі спотворення особи або завдання їй іншого тілесного ушкодження, так само як у випадках позбавлення волі або нанесення образи, суд може призначити потерпілому грошову суму на свій розсуд, беручи до уваги, чи був у винного прямий умисел на вчинення цих правопорушень, та інші обставини справи (ст. 2626) [11, с. 605].

У Цивільному кодексі Української РСР 1922 р. поняття моральної шкоди (образи, кривди) закріплено не було. У ст. 403 лише передбачалося, що той, хто заподіяв шкоду особі або майну іншого, зобов'язаний її відшкодувати.

Переважно негативне і навіть вороже ставлення радянських науковців до досліджуваного інституту як такого, що притаманний буржуазному суспільству і абсолютно чужого соціалістичний правосвідомості (бо честь і гідність радянської людини не підлягає грошовій оцінці), призвело до того, що в Основах цивільного законодавства 1961 року згадки про моральну шкоду не було.

Нарешті, після тривалих дискусій, а також із врахування того факту, що поняття «моральна шкода» було включено до цивільного законодавства ряду країн (Німеччина, Польща, Болгарія, Чехословаччина), в Основах цивільного законодавства Союзу РСР і республік 1991 р. був «повноцінно» закріплений інститут відшкодування моральної шкоди. Так, згідно ч. 6 ст. 7 цього документа, громадянин або юридична особа, щодо якої поширені відомості, що ганьблять його честь, гідність або ділову репутацію, має право поряд із спростуванням таких відомостей вимагати відшкодування збитків та моральної шкоди, завданих їх поширенням [12].

На теренах сучасної України це поняття вперше знайшло своє відображення у ст. 1 Закону «Про зовнішньоекономічну ді-

альність», де було зазначено, що моральною шкодою є шкода, завдана особистим немайновим правам суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, яка заподіяла або могла заподіяти збитків, що мають матеріальне вираження [13].

Вже наступного року воно було включене і до Закону України «Про охорону праці», в якому під моральною шкодою, нанесеною потерпілому працівникові розумілися страждання, заподіяні останньому внаслідок фізичного або психічного впливу, що спричинило погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, викликало інші негативні наслідки морального характеру [14]. Втім, 21 листопада 2002 р. Закон було викладено у новій редакції, з якої ця стаття була вилучена. Ніяких аналогічних положень щодо регулювання вищенаведеної проблеми в оновленому акті передбачено не було.

У 1993 році Цивільний кодекс УРСР було доповнено ст. 440-1, відповідно до якої моральна (немайнова) шкода, заподіяна громадянину або організації діяннями іншої особи, яка порушила їх законні права, відшкодовується особою, яка заподіяла шкоду, якщо вона не доведе, що моральна шкода заподіяна не з її вини. Моральна шкода відшкодовується в грошовій або іншій матеріальній формі за рішенням суду незалежно від відшкодування майнової шкоди [15].

У постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил відшкодування власником підприємства, установи й організації або уповноваженим ним органом шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків» від 23 червня 1993 р. за № 472, яка втратила чинність 11 липня 2001 р., встановлювалося, що моральна шкода відшкодовується за заявою потерпілого з урахуванням характеру моральної втрати чи висновку медичних органів як одноразова грошова виплата або інша матеріальна форма, розмір якої визначається у кожному конкретному випадку на підставі: 1) домовленості сторін (власника підприємства, профспілкового органу з потерпілим працівником або з уповноваженою ним особою); 2) рішення комісії по трудових спорах; 3) постанови суду за позов-

ною вимогою. Розмір компенсації моральної шкоди не міг перевищувати 150 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян незалежно від будь-яких інших виплат [16].

Із метою з'ясування наявності підстав для відшкодування моральної шкоди, належного обґрунтування її розміру, а також недопущення порушень норм процесуального права, у 1995 році Пленум Верховного Суду України прийняв № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди». У п. 3 Постанови надано визначення моральної шкоди, під якою розуміються втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб [17].

Із прийняттям Конституції України право на відшкодування моральної шкоди було закріплене на найвищому рівні. Зокрема, у ст. 56 міститься норма, згідно з якою кожен громадянин має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної й моральної шкоди, заподіяної незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадовців чи службовців при здійсненні ними покладених на них повноважень [18].

У новому Цивільному кодексі України 2003 року вже знайшло своє відображення не лише розуміння того, у чому полягає моральна шкода, а й порядок її відшкодування й визначення розміру (ст. 23 ЦК України) [19].

Отже, як бачимо, поняття моральної шкоди у трудовому законодавстві вперше з'явилося у 1992 році з прийняттям Закону України «Про охорону праці». Пізніше її положення були відображені у ст. 173-1 КЗпП, за якою відшкодування моральної шкоди провадиться власником або уповноваженим ним органом, якщо небезпечні або шкідливі умови праці призвели до моральної втрати потерпілого, порушили його нормальні життєві зв'язки і вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя.

У 1999 році ця стаття була відмінена і додана нова – ст. 237-1, згідно з відшкодування власником або уповноваженим ним органом моральної шкоди працівнику провадиться у разі, якщо по-

рушення його законних прав призвели до моральних страждань, втрати нормальних життєвих зв'язків і вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя [20].

У редакції Закону № 229-IV (229-15) від 21 листопада 2002 р. ст. 12 Закону України «Про охорону праці» було скасовано, що, як зазначає Карасьов, було кроком вперед, тому що ст. 12 Закону України «Про охорону праці» передбачала відшкодування моральної (немайнової) шкоди лише за шкоду викликану небезпечними і шкідливими умовами праці. Ст. 237-1 КЗпП ширша за змістом оскільки передбачає відповідальність за будь-яке правопорушення власника [21, с. 157].

У листопаді 2022 до цієї статті були внесені зміни, а саме додано підстави для відшкодування моральної шкоди. Так, крім порушень трудових прав працівника, цей вид відповідальності наразі передбачений також за дискримінацію, а також мобінг (цькування), факт якого підтверджено судовим рішенням.

Право всіх людей на рівність і захист від дискримінації є загальним, визнаним Загальною декларацією прав людини, Конвенцією ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Пактами ООН про громадянські та політичні права та про економічні, соціальні та культурні права та Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, підписантами якої є всі держави-члени. Конвенція № 111 Міжнародної організації праці (МОП) забороняє дискримінацію у сфері праці та професій.

У Директиві Європейського Союзу від 27.10.2000 № 2000/78/ЄС встановлено рівність поводження у сфері праці та зайнятості, визначаючи поведінку з метою створення ворожої, принижуючої гідність людини або образливої обстановки як переслідування працівника, що прирівнюється до дискримінації трудових прав [22]. Згідно зі ст. 26 Європейської соціальної хартії, із метою забезпечення ефективної реалізації права всіх працівників на захист їхньої гідності на робочих місцях, підписанти Хартії за сприяння організацій роботодавців і працівників зобов'язуються: 1) сприяти обізнаності, інформуванню та запобіганню сексуальним домаганням на робочому місці або у зв'язку з роботою та

вживати всіх належних заходів для захисту працівників від такої поведінки; 2) сприяти підвищенню обізнаності, інформуванню та запобіганню повторюваним осудливим або явно негативним і образливим діям, спрямованим проти окремих працівників на робочому місці або у зв'язку з роботою, і вживати всіх належних заходів для захисту працівників від такої поведінки [23].

Мобінг є однією з форм дискримінації прав людини і пов'язане саме з трудовими відносинами. Він проявляється через психологічне, економічне та інше насильство, цькування працівника з боку колег, підлеглих або керівництва, негативні висловлювання на його адресу, поширення про нього неправдивої інформації тощо.

Цей термін знайшов своє відображення у трудовому законодавстві провідних європейських країн (Франція, Швеція, Польща). Із метою приведення нормативно-правових актів України у відповідність до норм Європейського Союзу, був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)».

Цей Закон вніс зміни до КЗпП України, доповнивши його статтею 22, згідно з якою мобінг (цькування) – систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність [24]. Крім того, у цій статті перераховані форми психологічного та економічного тиску.

Висновки. Отже, інститут відшкодування моральної шкоди має давнє і глибоке коріння. Згадка про нього міститься ще у Законах XII таблиць, де вже було закріплено поняття «особиста образа». Також у Руській Правді можна знайти такі терміни як «образа» або «кривда», під якими розумілися моральні страждання.

У різні періоди історії землі України входили до складу різних князівств та імперій, втім у низці нормативно-правових актів,

які діяли на той час, знаходимо статті про необхідність компенсації потерпілому за образу честі, гідності чи заподіяні йому моральні страждання.

Що ж до питання відшкодування моральної шкоди у рамках трудових відносин, то першим нормативним актом, який його безпосередньо регламентував, був Закон України «Про охорону праці» в редакції до 2002 року. Поняття ж моральної шкоди у трудовому законодавстві вперше з'явилося у 1992 році з прийняттям Закону України «Про охорону праці». Наразі цей інститут регулюється ст. 237-1 Кодексу законів про працю України, яка була додана до вказаного кодифікованого акту у 1999 році. Вона є ширшою за змістом за ст. 12 Закону України «Про охорону праці» (яка передбачала відшкодування моральної (немайнової) шкоди лише за шкоду викликану небезпечними і шкідливими умовами праці) оскільки закріплює відповідальність за будь-яке правопорушення власника. Із метою приведення нормативно-правових актів України у відповідність до норм Європейського Союзу, у листопаді 2022 до цієї статті були внесені зміни, а саме додано підстави для відшкодування моральної шкоди.

1. *Забара Ігор Миколайович. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди в міжнародному приватному праві: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2002. 195 с.*
2. *Онищенко О.С. Відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017.*
3. *Сорока О. П. Відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2021. 210 с.*
4. *Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х.: Право, 2008. 224 с.*
5. *Правда руська. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. Склали та підготували до друку проф. С. Юшков. К.: ВУАН, 1935. Редакція IV. С. 137-144. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm>*
6. *Історія держави і права України: Конспект лекцій: У 2-х частинах / Укладач В. М. Власенко. Суми: Вид-во СумДУ, 2008. Ч.1. 166 с.*

7. Кистяковський А. Ф. *Права, по котрым судится малоросийский народ*. К., 1879. 1063 с.
8. *Собрание малоросийских прав 1807 г.* / Упорядники: К. А. Вислобов, А. П. Ткач, І. Б. Усенко, В. А. Чехович. Київ, 1993. 368 с.
9. Шутко Н. І. *Зобов'язальне право за Цивільним кодексом Австрії 1811 року та його застосування на західноукраїнських землях (1811–1939 роки): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень*. Львівський національний університет імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України, Львів, 2018.
10. *Свод законов Российской Империи. Том X. Санкт-Петербург, издание товарищества «Общественная польза», 1900 г.* <http://civil.consultant.ru/reprint/books/211/1.html>
11. *Гражданское уложение. Проект высочайше учрежденной редакционной комиссии по составлению Гражданского уложения* / Под ред. И. М. Тютрюмова / Сост. А. Л. Саатчиан. Т. 1. Спб. : Изд. кн. маг. «Законоведение», 1910. 606 с.
12. *Основи цивільного законодавства Союзу РСР і республік: Закон СРСР від 31 трав. 1991 р. № 2211-І. Відомості Верховної Ради [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0810400-89#Text>*
13. *Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квіт. 1991 р. № 959-ХІІ. Відомості Верховної Ради [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>*
14. *Про охорону праці: Закон України від 14 жовт. 1992 р. № 2694-ХІІ. Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>*
15. *Цивільний кодекс Української РСР: Закон ВР УРСР від 18 лип. 1963 р. № 1540-VI. Відомості Верховної Ради [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>*
16. *Про затвердження Правил відшкодування власником підприємства, установи і організації або уповноваженим ним органом шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків: постанова Кабінету Міністрів України від 23 черв. 1993 р. № 472. Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/472-93-n#Text>*
17. *Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: постанова Верховного суду України від 31 берез.*

- 1995 р. № 4. *Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text>
18. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96- ВР. *Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
19. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
20. Кодекс законів про працю України: Закон України від 23 лип. 1996 р. № 322-08. *Верховна Рада України [Електронний ресурс]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
21. Карасьов О. Г., Коломосць Ю. О., Виприцький А. О. Відшкодування роботодавцем моральної шкоди: трудовий чи цивільно-правовий аспект. *Право і суспільство*. № 6/2019. С. 155 – 160.
22. Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000L0078>
23. *European Social Charter (Revised)*, May 03, 1996. *European Treaty Series - No. 163*. URL: <https://rm.coe.int/168007cf93>
24. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню): Закон України від 16 лист. 2022 № 2759-IX. *Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20#n37>

Панченко О.І. Генеза розвитку інституту відшкодування моральної шкоди у трудовому праві

Метою статті є дослідження етапів становлення інституту відшкодування моральної шкоди на території України у рамках трудових відносин. Компенсація за моральні страждання є одним зі способів захисту порушених прав, у тому числі й у трудовому праві. Цей інститут завжди «привертав» увагу дослідників і породжував низку дискусій. Протягом значного періоду часу погляди на нього різнилися; неодноразово висловлювалася думка про те, чи має він право на існування як такий (особливо у радянські часи). Встановлено, що інститут відшкодування моральної шкоди має давнє і глибоке коріння. Згадка про нього міститься ще у Законах XII таблиць, де вже було закріплено поняття «особиста образа». Також у Руській Правді можна знайти такі терміни як «образ» або «кривда», під якими розумілися моральні страждання. У різні періоди історії землі України входили до складу різних князівств та імперій, втім у низці нормативно-правових актів, які діяли на той час, знаходимо статті про необхідність компенсації потерпілому за образу честі, гідності чи заподіяні йому моральні

страждання, тож увага приділена аналізу відповідних норм цих актів (статутів Великого князівства Литовського, «Правам, за якими судиться малоросійський народ», «Зібранню цивільних законів, чинних у Малоросії», Цивільному уложенню Австрійської імперії, «Зведенню законів Російської імперії»). Досліджено процес становлення інституту моральної шкоди у радянський період, розглянуто цивільне законодавство, яке діяло на території України у той час. Проаналізовано процес закріплення цього поняття у трудовому законодавстві вже незалежної України. Вивчено норми, що стосуються поставленого питання, починаючи з 1991 року і до сьогодення, коли виникає необхідність приведення нормативно-правових актів України у відповідність до законодавства Європейського Союзу.

Ключові слова: гене́за, мо́ральна шко́да, трудо́ве зако́нодавство, етапи становлення, історичний розвиток.

Panchenko O.I. The genesis of the development of the institution of compensation for moral damage in labor law

The purpose of the article is to study the stages of formation of the institution of compensation for moral damages in the territory of Ukraine within the framework of labor relations. Compensation for moral suffering is one of the ways to protect violated rights, including in labor law. This institution has always attracted the attention of researchers and generated a number of discussions. For a considerable period of time, the views on it varied; the opinion was repeatedly expressed about whether it has the right to exist as such (especially in Soviet times). It was established that the institution of compensation for moral damage has ancient and deep roots. It is mentioned even in the Laws of the XII Tables, where the concept of personal offense already existed. Besides, in *Ruska Pravda* one can find such term as insult, which meant moral suffering. In different periods of Ukraine's history, its lands were part of different principalities and empires; however, in a number of legal instruments that were in force at that time, we find articles on the need to compensate the victim for an insult to honor, dignity or moral suffering, so attention is paid to the analysis of the relevant norms of these acts. The process of establishing the institution of moral damage in the Soviet period was studied, and the civil legislation that was in force on the territory of Ukraine at that time was considered. The progress of this concept in the labor legislation of already independent Ukraine was analyzed. The rules related to the issue under consideration were studied starting from 1991 and up to today, when there is a need to bring legal acts of Ukraine into compliance with the legislation of the European Union.

Keywords: genésis, móral damage, la_bor legisla_tion, stages of forma_tion, historical development.